

Cumparaziun tranter varsaquantas construcziuns verb + adverb en rumantsch ed en portugais

Autor(en): **Viaro, Mário Eduardo**

Objekttyp: **Article**

Zeitschrift: **Annalas da la Societad Retorumantscha**

Band (Jahr): **113 (2000)**

PDF erstellt am: **27.07.2024**

Persistenter Link: <https://doi.org/10.5169/seals-236575>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Inhalten der Zeitschriften. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern.

Die auf der Plattform e-periodica veröffentlichten Dokumente stehen für nicht-kommerzielle Zwecke in Lehre und Forschung sowie für die private Nutzung frei zur Verfügung. Einzelne Dateien oder Ausdrucke aus diesem Angebot können zusammen mit diesen Nutzungsbedingungen und den korrekten Herkunftsbezeichnungen weitergegeben werden.

Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. Die systematische Speicherung von Teilen des elektronischen Angebots auf anderen Servern bedarf ebenfalls des schriftlichen Einverständnisses der Rechteinhaber.

Haftungsausschluss

Alle Angaben erfolgen ohne Gewähr für Vollständigkeit oder Richtigkeit. Es wird keine Haftung übernommen für Schäden durch die Verwendung von Informationen aus diesem Online-Angebot oder durch das Fehlen von Informationen. Dies gilt auch für Inhalte Dritter, die über dieses Angebot zugänglich sind.

Cumparaziun tranter varsaquantas construcziuns verb + adverb en rumantsch ed en portugais

Mário Eduardo Viaro (Universitad da São Paulo)

La construcziun verb + adverb è conuschenta sco ina particularitad betg be da las variantas retorumantschas, surtut dal rumantsch e dal ladin dolomitan, mabain dals dialects dal nord da l'Italia. In contact linguistic intensiv cun las populaziuns germanicas è l'explicaziun pli generala en favur da l'existenza da questas furmas, che vegnan adina tegnidas per ibridas e, forsa perquai, pli pauc romanicas. In pledader autocton da portugais, dentant, pudess remartgar ch'igl exista insaquantas construcziuns ch'èn fitg sumegliantas a questas structuradas, senza che l'ipotesa dal germanissem saja necessaria per explitgar ellas. En quest cas, l'indipendenza da la creaziun sa giustifitgescha be per il medem origin romanic che permetta l'acceptaziun da la structura. La dataziun da quellas construcziuns è fitg difficultusa, schebain ch'i fiss nizzaivel da savair sche insaquantas vegnan nà dal latin. Ultra da quai, questas construcziuns pateschan era dal pregiudizi d'esser 'pli pauc adequatas' che lur equivalents pli sintetics. Pervia da quest pregiudizi vegnan ellas utilisadas pli raramain en la lingua scritta, engrevgiand anc la dataziun cun in *corpus* scrit.

Ils unics adverbs e locuziuns adverbialas utilisads èn *em cima* 'si', *embaixo* 'giu', *de lado* 'sper', *dentro* 'en', *fora* 'ora', *na frente* 'avant', *atrás* 'davos'/'enavos'. Las locuziuns èn furmadas d'ina preposiziun (*de*, *em*, *por*, *para*) ed in substantiv, che po vegnir cun in artitgel u betg. Las preposiziuns *de*, *em* e *por* suandadas dals artitgels *o* ubain *a* furman respectivamain las furmas *do*, *da*; *no*, *na* e *pelo*, *pela*, da maniera che las sequentas variaziuns èn pussaivlas:

- *de cima*, *em cima*, *por cima*, *para cima*;
- *de baixo*, *embaixo*, *por baixo*, *para baixo*;
- *de dentro*, *dentro*, *por dentro*, *para dentro*;
- *de fora*, *fora*, *por fora*, *para fora*;
- *de frente*, *em frente*, *pela frente*, *para frente*;
- *de trás*, *atrás*, *por trás*, *para trás*.

Teoreticamain, *de* signifitga origin; *em*, lieu da l'acziun; *por*, med; *para*, aproximaziun. Las significaziuns ch'èn proximas da la valur lo-

cala na vegnan betg studegiadas en questa lavur ed era betg las furmas pleonasticas, generalas en la lingua da mintgadi, ma era preschentas en texts antics, sco *sair para fora* ‘ir ora’ (*sair* signifitga gia ‘ir ora’ e *fora* be accentuescha l’acziun), *entrar para dentro* ‘ir en’, *subir para cima* ‘ir si’, ‘muntar’, *descer para baixo* ‘ir giu’, ‘sbassar’, *cuspir tudo para fora* ‘spidar ora tut’, *meter para dentro* ‘fitgar en’ (cumbain che quai po era signifitgar ‘mangiar’).

Il portugais ha ina quantidad remartgabila da construcziuns fixadas cun verbs ed adverbs, sco *embora* ‘davent’, che signifitga etimologicamain ‘*em boa hora*’ (en buna ura). Da quai naschan verbs sco *ir embora* ‘ir davent’, *mandar embora* ‘trametter davent’. En il portugais antic devi anc *eramá*, da ‘*em hora má*’ (en nauscha ura), sco en Gil Vicente, Farsa de Inês Pereira, 394: ‘vã-se muitieramá!’, propi ‘va en fitg nauscha ura!’, quai che vul anc dir ‘va davent!’.

Tuttas las cumbinaziuns pussaivlas n’existan betg, era betg cun ils verbs pli productivs. Uschia ha il verb *dar* ‘dar’ unicamain las suandantas furmas:

- *dar em cima*, pled per pled, ‘dar si’, signifitga ‘ludar’ ubain ‘insister’, surtut sche la mira è l’attenziun da l’altra persuna;
- *dar uma dentro*, propi ‘dar ina en’, ha la significaziun da ‘discurrer insatge relevant suenter ch’ins ha discurrì bleras chaussas indiscretas’;
- *dar o fora*, effectivamain ‘dar l’ora’, quai vul dir ‘fugir’;
- *dar um fora*, propi ‘dar in ora’, è il cuntrari da *dar uma dentro*: ‘discurrer insatge indiscret’;
- *dar por fora*, pled per pled ‘dar per ora’, quai vul dir ‘dar illegalmain daners extra per obtegnair insatge’;
- *dar de frente*, propi ‘dar encunter’: qua ha il verb ‘dar’ la significaziun da ‘pitgar, batter’ (era en talian: *dare con la testa nel muro*), uschè che da ‘batter encunter’, ‘avoir in accident’ han ins la significaziun da ‘avoir ina discussiun agressiva’;
- *dar para trás*, effectivamain ‘dar enavos’, cun la significaziun da ‘desister’ ubain ‘vegnir mender’, ‘vegnir pis’.

Cumparegliand cun las significaziuns chattadas en il rumantsch, remartgan ins che *dar em cima* represchenta in moviment pussant da sisum fin giudim, simbolisond metaforicamain l’oppressiun. Differentia-

main è il rumantsch *dar si* da giudim fin sisum, surtut en la significaziun da ‘desister’ (sco tudestg *aufgeben*), che sa translatescha en portugais sco *dar para trás*. L’insistenza da l’adverb ‘si’ sa chatta en la regenza dals verbs tudestgs: *bestehen auf*, *beharren auf*, *sich versteifen auf*. Il verb *dar en* ha ina basa locala en las differentas significaziuns ch’el posseda, quai vul dir, ‘metter insatge en’, ma *dar uma dentro* tracta d’insatge en ina materia, sco *dar um fora*. Las significaziuns da *dar ora* sa lian particularmain en acziuns da distribuir ubain da sa disfar d’insatge, sco en *dar por fora*, ma nagina significaziun sumeglia a la significaziun da ‘fugir’, che sa chatta, dentant, en il prefix latin *ex-* (*effugere*, *evolare*, *evadere*), ma meglier el *weg-* tudestg ubain el *da-* vent rumantsch, cumbain ch’i dat anc *ausbrechen* (rumper ora), *ausrücken*, *ausbüxen*, *Reissaus nehmen*. *Dar encunter* n’exista betg en rumantsch e *dar enavos* signifitga ‘restituir’, ‘far vendetga da’, avend pia en portugais betg l’idea d’acziun, mabain da transformaziun. ‘Enavos’ cun la significaziun da desistenza sa chatta tant el latin *remittere* sco en l’expressiun tudestga *hinter sich lassen* (laschar enavos).

SCHEMANN & SCHEMANN-DIAS enumerescha anc autras furmas e significaziuns:

- *dar para baixo a alguém* ‘dar giu per il chau’, ‘dar ina lecziun ad insatgi’. SIMÕES mussa anc autras significaziuns, sco ‘bastunar’, ‘chastiar’;
- *dar para trás a alguém* ‘quietar in pau insatgi che prenda memia bleras libertads, che s’avanza memia’, ‘stgatschar insatgi en ses limits’. SIMÕES menziuna anc ‘curreger’, ‘s’opponer’, ‘far censura’. FRANCO agiunscha ‘impedir ch’insatge vegnia fatg’;
- *dar o fora a alguém* ‘abandunar insatgi’.

Cun il verb *estar* ‘esser’ èn pussaivlas las suandantas cumbinaziuns:

- *estar por cima* ‘esser si’, che ha la significaziun da ‘esser en ina situaziun avantagiusa’;
- *estar por baixo* ‘esser giu’, quai vul dir ‘esser trist’, ‘esser en ina nauscha situaziun’;
- *estar por dentro* ‘esser en’, che signifitga ‘savair insatge specific’;
- *estar (de) fora* ‘esser ora’, numnadain ‘betg participar’;
- *estar por fora* ‘esser ora’, quai vul dir ‘betg savair insatge’, ‘betg chapir’;
- *estar de frente* ‘esser encunter’: ‘confruntar’;

- *estar na frente* ‘esser davant’: ‘conduir’, ‘diriger’;
- *estar atrás* ‘esser suenter’: ‘betg accompagnar’;
- *estar por trás* ‘esser suenter’: ‘esser l’autur/il motiv’, ‘esser tranter ils responsabels’.

Ultra da quai fissi interessant da sa regurdar da *estar em cima* cun la medema significaziun da *dar em cima*. En quests verbs datti la classica separaziun tranter las posiziuns consideradas sco positivas (*em cima, na frente, dentro*) e las negativas (*embaixo, atrás, fora*). Schizunt en englais avain nus l’expressiun *to be down*. Tant *dar um fora* sco *dar uma dentro* transfurman la significaziun locala en quella da materia, medemamain *estar por dentro* e *estar por fora* tractan da la domena dal savair. En tudestg sa sviluppa l’idea en las expressiuns *im Bilde sein* ubain *in etwas zu Hause sein* ubain anc en il latinissem *intus sein*. L’associaziun tranter ‘esser davant’ e ‘diriger’, ‘governar’ è generala: latin *praesidere, praeesse*, tudestg *vorstehen*. En il cas da *estar por trás* sa dischlochescha la significaziun locala tar la causala, sco en il tudestg *dahinterstecken* ubain rumantsch *esser davostiers*. SCHEMANN & SCHEMANN-DIAS menziuna anc *estar para fora* ‘ir sin viadi’, ‘esser a l’ester’ e la varianta *estar embaixo* empè da *estar por baixo*.

Cun il verb *ficar* ‘restar’ èn quasi las medemas cumbinaziuns pus saivlas: *ficar em cima* ‘insister’, *ficar por cima* ‘vegnir en ina situaziun avantagiusa’, *ficar para baixo* ‘vegnir trist’, *ficar de lado* ‘vegnir exclus’, *ficar ao lado/ficar do lado* ‘gidar insatgi’, ‘esser per insatgi’, *ficar por dentro* ‘vegnir da savair’, *ficar de fora* ‘vegnir exclus’, *ficar em frente* ‘vegnir da conduir’, *ficar para trás* ‘betg vegnir d’accompagnar’, ‘diminuir la productivitat’. SCHEMANN & SCHEMANN-DIAS sa regorda anc da *ficar atrás* (‘betg pudair concurrer cun insatgi’, ‘betg esser pir che’, ‘betg esser inferiur ad insatgi’). Sco *estar* datti anc *andar*: *andar por cima* ‘dar suenter ad insatgi afin che el fetschia insatge’; *andar por baixo* ‘avoir blers problems da daners’, ‘esser en la buglia per via da daners’, ‘avoir pers en prestige ubain interess’; *andar atrás* ‘dar suenter ad insatgi’. Cun il verb *deixar* ‘laschar’: *deixar para baixo* ‘laschar trist’, *deixar de lado* ‘excluder’, *deixar por dentro* ‘metter al current’, *deixar de fora* ‘excluder’ (tudestg *etwas draussen lassen*), *deixar para trás* ‘abandunar’ (tudestg *hinter sich lassen* ‘laschar enavos’).

Cun il verb *ir* 'ir' e *vir* 'vegnir' èn las construcziuns pli raras:

- *ir abaixo* 'crudar ensemen', 'explodir', 'survegnir in donn', 'la situaziun d'insatgi vegn nunspetgadamain fitg nauscha' (anc *ir por água abaixo*, identic en la significaziun al rumantsch 'ir da l'aua giu');
- *ir para cima* 'attatgar';
- *ir em frente, ir para frente* 'avanzar', 'far progress', 'sa sviluppar';
- *ir atrás* 'obedir', 'crair', 'sa fidar';
- *vir para cima* 'vegnir attatgà';
- *vir abaixo* 'ir en decadenza', 'ir en ruina';
- *vir atrás* 'tschertgar'.

Sco *dar em cima* furman ils verbs *ir para cima* e *vir para cima* ina acziun da sisum fin giudim e betg sco *ir si* ubain *vegnir si* che mussan ina acziun en direcziun cuntraria. En tudestg nascha la significaziun da l'attatga da sisum en l'expressiun *zum Angriff übergehen*. SCHEMANN & SCHEMANN-DIAS menziuna *vir ao de cima* 'vegnir si'. Ils verbs *ir para frente* ed *ir atrás* han, però, la medema significaziun da *ir avant* 'voranschreiten' ed *ir suenter* 'folgen', ma *vir atrás* è in pau different da *vegnir suenter* 'einholen', sco *vir abaixo* 'sich herabemühen', 'herunterkommen'. EZQUERRA menziuna, per il spagnol, *dar tras* 'persequitar', 'far pressiun cun ravgia'.

Cun il verb *cair* 'crudar':

- *cair em cima* 'attatgar';
- *cair fora* 'fugir';
- *cair para trás* 'esser surprais'.

Il verb *cair em cima* ha la medema significaziun sco *dar em cima* ubain *ir para cima*, che nascha en il prefix u en la concordanza dal tudestg *herfallen über* ed *überfallen*, ma *cair para trás* ha dentant la medema designaziun da *crudar enavos* ed è sumegliant al tudestg *aus allen Wolken fallen*. La cumbinaziun *cair fora* signifitga *ir davent*, sco *dar o fora*, ma *crudar ora* designa 'herausfallen', 'ausfallen'. SCHEMANN & SCHEMANN-DIAS menziuna anc la furma 'rir da crappar/schluppar'.

Cun il verb *pôr* 'metter':

- *pôr (uma pedra) em cima*, pled per pled 'metter si in crap', quai vul dir 'finir', 'terminar', 'chalar';

- *pôr de lado* ‘spretschar’, ‘betg tegnair quint’, ‘laschar insatge per reflexiun ulteriura’, ‘abandunar’;
- *pôr para fora* ‘dir ora’, ‘vomitar’.

SCHEMANN & SCHEMANN-DIAS enumerescha era *pôr de lado* cun la valur da ‘economisar’, ‘spargnar’, sco tudestg *auf die Seite legen* e menziuna *pôr embaixo/pôr abaixo* ‘donnegiar insatgi fitg’ (psicologicain cun repercussiuns fisicas). La significaziun da *pôr em cima* è locala, sco tudestg *auflegen* e rumantsch *metter si*, ma l’aspect perfectiv nascha cun il prefix *auf* en varsaquants verbs tudestgs: *aufhören*, *aufgeben*. Cun il verb *pôr de lado* datti l’element da spretschar, preschent era en *beiseitesetzen* ed en il rumantsch *metter d’ina vart*. Era è *pôr para fora* d’ina vart fitg proxim a sia valur locala ed entaupa, da l’autra vart, parallelas en latin *exprimere*, *effundere*, *expromere*, en tudestg *ausplaudern*, *ausdrücken*, *äussern* ed en la lingua da mintgadi *ausplappern*, *ausschwatzen*, *ausposaunen*, *austrompeten*, *ausquatschen* ed era latin *evomere*, tudestg *ausbrechen*.

Cun il verb *passar* ‘passar’:

- *passar por cima* ‘betg far stim da’, ‘ignorar’;
- *passar de lado* ‘betg far stim da’, ‘ignorar’;
- *passar para trás* ‘engianar’.

La medema valur da spretschar da *pôr de lado* ves’ins en *passar de lado*. La sinonimia da *por cima* e *de lado* s’entaupa era en tudestg *vorüber* e *vorbei*, ma betg en rumantsch *sperasvi*. Il spretschar, associà a l’idea da ‘sur’, è vesavel en la concordanza dal verb *hinweggehen über*. SIMÕES menziuna anc *passar adiante* ‘betg remartgar’, ‘betg considerar’, ‘midar il tema’, ‘ir a la testa’. EZQUERRA enumerescha en il spagnol l’expressiun *dar de lado* ‘betg basegnar’, ‘far nagut da’. La relaziun tranter ‘engianar’ ed il adverb ‘davos’ nascha, betg be en portugais mabain era en ils verbs tudestgs *hintergehen*, *hinterziehen* ed en l’expressiun *hinters Licht führen*.

Quests verbs èn sintacticain transittivs sco *cair fora: cair fora da confusão* ‘ir davent da la confusiun’ u *dar um fora em alguém* ‘abandunar insatgi’. Normalmain vegnan ils substantivs e pronoms che cumpletan els avant l’expressiun adverbiala, cur ch’il verb n’ha betg concordanza preposiziunala, e suenter, cur ch’el ha concordanza. Dal puntg da vista istoric stuevan tals adverbs e locuziuns adverbialas

avair in'otra conduita sintatica, damai ch'els originan ragischs d'in'otra gruppa da verbs da la lingua portugaisa. Per exempel, da *estar encima* > *encimar*, da *ir para baixo* > *abaixar*, da *ir para dentro* > *adentrar*, da *ir em frente* > *enfrentar*, da *ficar para trás* > *atrasar*, da *estar adiante* > *adiantar*.

- *passar alguém para trás* 'engianar insatgi';
- *deixar alguma coisa de fora* 'excluder insatge';
- *dar um fora em alguém* 'abandunar insatgi'.

Cun construcziuns relativias vegn l'object direct era suenter la locuziun adverbiala:

- *passar para trás uma pessoa que sempre o apoiou* 'engianar insatgi che ha adina gidà ins';
- *dar um fora em alguém que sempre o apoiou* 'abandunar insatgi che ha adina gidà ins'.

Ils pronomi objects nunaccentuads vegnan normalmain en lur posiziun proxima al verb, avant ubain suenter, tenor il cas:

- *ele me passou para trás* 'el m'ha engianà';
- *ele me deu um fora* 'el m'ha abandonà'.

Bleras giadas vegnan quellas furmas transformadas en locuziuns fixadas, cun objects directs specifics. Era èsi pussaivel da stimar il cuntrari: che da l'ellipsa dals objects directs specifics han sa furmà tuttas las construcziuns da verb + adverb. Sisura vegn preschentà la construcziun *pôr uma pedra em cima* 'metter si in crap'. Ultra da quai pon las suandantas furmas vegnir enumeradas:

- *ser alguém para frente*, propi 'esser insatgi davant', quai vul dir 'esser insatgi modern', 'liberal'. Da *para frente* nascha l'adjectiv ironic *prafrentex* 'ipermodern', 'alternativ';
- *tirar o corpo fora*, propi 'allontanar ora il corp', quai vul dir 'betg vulair esser responsabel per insatge ch'ins ha causà sez'.

Insaquants verbs vegnan utilisads fitg pauc productivamain, sco:

- *comer fora*, propi 'mangiar ora': cun il senn local, 'betg mangiar a chasa, mabain en in restaurant/ustaria';
- *levar um fora* 'prender in ora', cun la structura sumeglianta a *dar um fora*, ma cun la significaziun cuntraria: 'vegnir abandonà';

- *levar à frente* ‘prender avant’, cun la valur da ‘persistier sin’, ‘betg laschar ir da l’aua giu’;
- *trabalhar para fora* ‘lavurar ora’, quai vul dir ‘betg lavurar be a chasa ubain en l’uffizi principal’;
- *jogar fora* ‘bittar ora’, quai vul dir ‘bittar davent’ (vesair era *dar o fora, cair fora* sisura). I dat era l’expressiun *não ser de jogar fora* ‘betg esser da bittar ora’, che signifitga ‘betg esser da spretschar’, ‘esser fitg bel/interessant’;
- *olhar para dentro* ‘guardar en’, che signifitga ‘esser vulvì en introspeziun a sasez’;
- *olhar de lado* ‘guardar sper’, quai vul dir ‘tractar insatgi da surengiu’ (sco tudestg *herabsehen, von oben herab ansehen* u portugais *olhar por cima*), ‘guardar insatgi cun spretsch’;
- *(sem) olhar para trás* ‘senza guardar enavos’, che po signifitgar ‘senza s’enriclar’;
- *(querer) ver por trás* ‘vulair vesair davos’, quai vul dir ‘betg avair gugent insatgi’, sco tudestg *jemanden am liebsten von hinten sehen* ubain *jemanden von hinten ansehen*;
- *dizer por trás* sco tudestg *etwas hintenherum sagen* ‘dir chaussas nauschas d’insatgi, che n’è betg preschent’. Sco *fazer por trás* ‘*etwas hintenherum tun*’ ‘far chaussas nuschaivlas ad insatgi absent’.

SCHEMANN & SCHEMANN-DIAS menziuna era il verb *deitar* ‘bittar’:

- *deitar abaixo* ‘demolir insatge’, ‘dunnegiar insatge fitg’, ‘far crudar la regenza’;
- *deitar por fora* ‘ir suror (in magiel)’;
- *deitar fora*, che ha la medema valur sco *jogar fora*, descrit sisura.

Il grond dumber da construcziuns sumegliantas tranter portugais e tudestg po mussar che bleras furmas da verb + adverb surgeschan spontanamain en duas linguas che n’han mai gî in contact linguistic. Quai po esser in’indicaziun che insaquantas furmas n’èn betg germanissemes en rumantsch ed èn gnanca sa svilupadas pervia dal contact cun il tudestg, mabain ellas èn colliadas metaforicamain cun significaziuns dals adverbs da lieu universalas, ubain, sin il pli pauc, occidentalas, chaschunadas forsa da la convergenza da furmas dal latin ubain dal franzos medieval (MAURER). Il pli grond problem en il cas dal rumantsch è savair cura ch’il tudestg ha mo intensivà e n’è betg la funtauna principala da la construcziun.

Bibliografia

- DARMS, GEORGES e. a.: *Langenscheidts Wörterbuch Rätoromanisch*. Zürich, Langenscheidt, 1989.
- DROSDOWSKI, GÜNTHER & SCHOLZE-STUBENRECHT, WERNER: *DUDEN*. Redewendungen und sprichwörtliche Redensarten. Band 1. Mannheim, Dudenverlag, 1992.
- EZQUERRA, MANUEL ALVAR: *Diccionario actual de la lengua española*. Barcelona, Vox, 1994.
- FRANCO, CID: *Dicionário de expressões populares brasileiras*. São Paulo, Unidas, s. d.
- MAURER jr., THEODORO H.: *A unidade da România Ocidental*. São Paulo, FELCH-USP, 1951.
- Pledari Grond* auf Disketten. Cuir, Lia Rumantscha, 1995.
- SCHEMANN, HANS & SCHEMANN-DIAS, LUIZA: *Dicionário idiomático português-alemão*. Braga, Max Hueber/Cruz s. d.
- SIMÕES, GUILHERME AUGUSTO: *Dicionário de expressões populares portuguesas*. Lisboa, D. Quixote, 1993.

